

туристичної сфери було безпосереднє втручання в їхню діяльність керівних органів комуністичних і профспілкових організацій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, розвиток туристсько-екскурсійної справи розширював культурний світогляд, адже ознайомлення з історичною спадщиною, природними багатствами та матеріальними надбаннями рідного краю мало величезне пізнавальне значення. Крім того, покращення інфраструктури, матеріально-технічної бази дало змогу розширити мережу туристичних баз, екскурсійних бюро, збільшити кількість туристичних маршрутів, що зрештою пожвавило активний відпочинок населення республіки. Однак, незважаючи на чималі досягнення радянської влади, у туристичній сфері все ж залишалися проблеми і недоліки, які потребували нагального розв'язання.

Джерела та література

1. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Т. 13: 1976–1980. – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М. : Политиздат, 1986. – 510 с.
2. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посіб. / В. К. Федорченко, Т. А. Дворова. – К. : Вища шк., 2002. – 195 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 5079, оп. 1, спр. 484, 37 арк.
4. ЦДАВО, ф. 5079, оп. 1, спр. 485, 45 арк.
5. ЦДАВО, ф. 5079, оп. 1, спр. 830, 50 арк.
6. ЦДАВО, ф. 5079, оп. 1, спр. 1428, 38 арк.

УДК 94 (477) «1965/1985»

Д. Г. Гусак –
*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

Розвиток сфери виробничого обслуговування сільського господарства Волинської області в 1965–1985 рр.

*Роботу виконано на кафедрі нової та новітньої
історії України СХУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто проблемні питання розвитку сфери виробничого обслуговування сільського господарства Волинської області у 1965–1985 рр., а саме: система заготівлі продукції, меліорація, ветеринарія, захист рослин.

Ключові слова: сільське господарство, заготівля продукції, меліорація, ветеринарія, захист рослин.

Гусак Д. Г. Развитие сферы производственного обслуживания сельского хозяйства Волинской области в 1965–1985 гг. В статье анализируются проблемные вопросы развития сферы производственного обслуживания сельского хозяйства Волинской области в 1965–1985 гг. Важными компонентами сферы производственного обслуживания являлись система заготовки продукции, ирригационная система, защита растений, ветеринария. Приоритетными заданиями в развитии сельского хозяйства были увеличение мощностей производства, механизация ручных процессов, улучшение технологических процессов, подготовка квалифицированных кадров, строительство новых сельскохозяйственных объектов. На основе проработанных материалов Государственного архива Волинской области, статистических данных пытаемся воспроизвести объективную и целостную картину состояния вышеперечисленных составных частей. Выбор темы перспективный для изучения, поскольку возможно исследование других составляющих сферы производственного обслуживания сельского хозяйства, а именно: связь, транспорт, материально-техническое оснащение.

Ключевые слова: сельское хозяйство, заготовка продукции, мелиорация, ветеринария, защита растений.

Husak D. H. The Development of Agriculture Production Service Sphere in Volyn Region in 1965–1985.

The problem tasks in the development of agriculture production service in Volyn region in 1965–1985 are analysed in the article. The system of products provision, irrigation system, plant protection and veterinary were important compo-

nents. Production power increasing, manual processes mechanization, technological processes improving, qualified human resources training, new agricultural objects building were main tasks in the development of agriculture. Based on materials of State archive of Volyn region and statistics the author reproduces objective state of above-mentioned components. The theme is actual because it is possible to study other parts of agricultural production service, such as: communication, transport, logistical equipment.

Key words: agriculture, products provision, reclamation, veterinary, plant protection.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням та пожвавленням інтересу до історії українського народу. 1965–1985 рр. відзначилися значними змінами не лише в суспільному житті, а й в економічному розвитку. Вибір теми та її актуальність зумовлена недостатнім дослідженням цієї проблеми та можливістю залучити архівні джерела, що дає змогу по-новому схарактеризувати економічний розвиток Волинської області в 1965–1985 рр.

На основі опрацьованих матеріалів Державного архіву Волинської області, статистичних даних ми намагалися відтворити об'єктивну і цілісну картину стану сфери виробничого обслуговування сільського господарства у Волинській області протягом 1965–1985 рр.

Важливою складовою частиною розвитку сільського господарства стала сфера його обслуговування, яка забезпечувала збільшення ефективності основного виробництва. Важливе місце займали: система заготівлі продукції, іригаційна система, ветеринарія, захист рослин, зв'язок, транспорт та матеріально-технічне забезпечення. У статті здійснено аналіз окремих складових частин сфери виробничого обслуговування, а саме: системи заготівлі продукції, іригаційної системи, ветеринарії та захисту рослин.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Серед невідкладних заходів, прийнятих березневим (1965 р.) Пленумом, важлива роль відводилася вдосконаленню системи заготівель і закупок сільськогосподарських продуктів. Насамперед, було вирішено змінити наявну систему планування і перейти до твердих планів заготівель продукції сільського господарства на ряд років.

З 1 травня 1965 р. для колгоспів і радгоспів підвищувалися закупівельні ціни на зерно і для заохочення продажі продукції понад план вводилися надбавки на пшеницю і жито у розмірі 50 % до основної закупівельної ціни [19, с. 111].

Виконуючи рішення ЦК КПУ і Ради міністрів УРСР від 14 липня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку садівництва, ягідництва і виноградарства в колгоспах і радгоспах УРСР», в багатьох господарствах збільшилися валові збори та заготівля фруктів, ягід і винограду за рахунок підвищення урожайності. Проте в певних господарствах не використовувалися всі наявні резерви і можливості в садівництві і виноградарстві, які дали б змогу значно підвищити урожайність, збільшити виробництво і заготівлю плодоягідних культур.

У колгоспах і радгоспах Волинської області за 1968–1969 рр. не введено в дію жодного плодосховища, допускалися серйозні недоліки в реалізації садівницької і виноградарської продукції. Значну частину валового збору плодів і ягід, що вирощувалася в колгоспах і радгоспах, не охоплювали закупки, тому значна їх кількість залишалась в господарствах, псувалась або згодовували їх худобі [3].

Для забезпечення заготівлі і поставки сільськогосподарської продукції до державних фондів, а також місцевого споживання, 12 травня 1970 р. була створена Державна інспекція по закупівлі і якості сільськогосподарських продуктів по Волинській області Міністерства заготівель УРСР. Ця структура була ліквідована в грудні 1985 р. з передачею функцій Волинському обласному агропромислому комітету [18].

У наказі Міністерства заготівель УРСР від 3 листопада 1975 р. йшлося про те, що деякі керівники і спеціалісти міністерств та відомств УРСР недостатньо аналізують хід виконання встановлених завдань, поверхово обізнані з фактичним станом на місцях і своєчасно не надають кваліфіковану допомогу підприємствам і організаціям. Нерідко замість здійснення оперативних заходів по ліквідації допущеного відставання у виконанні встановлених завдань і надання практичної допомоги на місцях міністерства і відомства вдаються до проведення чисельних нарад і засідань, непотрібної «паперотворчості» і прийняття повторних рішень із новими строками виконання. Окремі міністерства і відомства проявляють недисциплінованість, з запізненням інформують про стан виконання завдань, встановлених рішенням партії і уряду, нерідко подають неточну інформацію [4].

Підстави для хвилювання були, оскільки система заготівлі продукції мала значні недоліки. Так, незадовільною була заготівля кормів, а саме у 1979 р. в окремих районах безвідповідально ставилися до вирішення цього питання, погано заготували дикорослі трави в Ківерцівському, Луцькому, Камінь-Каширському та інших районах. У ряді колгоспів і радгоспів припинили заготівлю гіллячкового корму. Додатковим резервом для поповнення кормових запасів були повторні посіви. Справились з цим завданням Горохівський і Рожищенський райони, проте не скрізь сповна використовували цю можливість. У Ратнівському, Любомльському, Старовижівському районах план проведення повторних посівів був виконаний лише на 63–72 %. Із 30 тис га озимих на зелений корм для осіннього використання посіяно лише 15,9 тис. га [2, с. 1]. Матеріально-технічної бази не вистачало для зберігання продукції.

Ситуація щодо заготівлі та зберігання продукції мало чим змінилася до 1985 р. Так, наприклад, 1985 р. у колгоспі ім. Суворова Маневицького району були порушення щодо зберігання м'яса, яке протягом місяця використовувалося не рівномірно. Якщо в січні використано 2,5 ц, та у лютому – нічого, у травні – 10 ц, у червні на половину менше, в серпні – 11 ц, у вересні – 6 ц. Такий стан пояснювався низьким забезпеченням колгоспу необхідними холодильниками, порушувалося виконання в колгоспах виробничо-фінансового стану [5]. Як приклад, 1 квітня у заготконторі колгоспу забито корову вагою 390 кг, з якої одержано лише 80 кг м'яса, а 154 кг утилізовано. 22 квітня забито телицю вагою 129 кг, а одержано 20 кг м'яса. Ця ситуація свідчить про системні зловживання окремих службових осіб колгоспів [6].

Невід'ємною частиною інтенсифікації сільськогосподарського виробництва була широка меліорація земель. На республіканських зборах переможців соцзмагання (лютий 1975 р.) В. В. Щербицький зазначав, що поліська зона – це величезний резерв, наша справжня українська цілина. Курс партії на меліорацію намітив травневий (1966 р.) Пленум ЦК КПРС, після чого розгорнулася робота з підвищення родючості ґрунтів за допомогою меліорації [19, с. 119–120].

Волинське обласне виробниче управління водного господарства, утворене відповідно до постанови Ради міністрів УРСР від 8 травня 1954 р., 25 грудня 1965 р. перейменовано на обласне управління меліорації і водного господарства. Воно забезпечувало розвиток меліорації земель, збереження водних ресурсів, охорону рік і водоймищ від забруднення, раціональну експлуатацію малих рік і меліоративних систем, будівництво водогосподарських об'єктів та сільськогосподарського водопостачання. Підпорядковувалось це управління Міністерству меліорації і водного господарства УРСР [18, с. 410].

На території Волинської області (площа 2014,4 тис. га) у зв'язку з близьким до поверхні землі заляганням водонепроникних порід і горизонтів ґрунтового профілю створюється високий рівень ґрунтових вод, а рівнинний рельєф місцевості і значна кількість опадів сприяють перезволоженню ґрунтів, їх заболочуванню. Ці ґрунти можуть використовуватися у сільському господарстві тільки завдяки меліорації [23, с. 45–47].

На прикладі колгоспу «Батьківщина» Маневицького району можна переконаватися в ефективності меліорації. Завдяки осушенню заболочених земель колгоспники зуміли в 1967 р. зібрати по 32 ц/га озимої пшениці, 300 ц – цукрових буряків, 5 ц – льоноволокна. Створення за допомогою меліорації культурних пасовищ суттєво піднесло ефективність тваринництва, дало змогу збільшити надой молока і виробництво м'яса [19, с. 122–123].

На пленумі 1984 р. була прийнята довгострокова програма меліорації, яка включала набутий досвід, найновіші досягнення науково-технічного прогресу в галузі водогосподарського будівництва та ефективного використання меліорованих земель.

До 1985 р. площа земельних угідь у колгоспах і радгоспах області становила 1502,0 тис. га, меліоративний фонд області – 845,0 тис. га, з них осушено 358,5 тис. га, в тому числі сільськогосподарських угідь в суспільному виробництві – 288,0 тис. га, з яких 150,1 тис. га осушено гончарним дренажем. В області діяло 170 меліоративних систем, в тому числі 118 міжгосподарських. Із загальної сітки відкритих каналів 11,5 тис. км становили внутрішньогосподарські. На відкритій сітці побудовано більше 12 тис. гідротехнічних споруд, в тому числі 4556 шлюзів-регуляторів, внутрігосподарську мережу обслуговували 9968 гідротехнічних споруд.

За рахунок меліорованих земель стало можливим отримувати більше 20 % всієї валової продукції рослинництва області. Меліорація була одним із способів реалізації Продовольчої програми [23, с. 45–47].

У 1984 р. з кожного меліорованого гектара отримано по 30,2 ц зерна, льна-волокна – 7,3 ц, картоплі – 173 ц, кукурудзи на силос та зелений корм – 246 ц. Щорічно стабільний урожай отримували на осушених землях Ратнівщини, Рожищенського, Маневицького та інших експлуатаційних ділянках. Низькою урожайністю залишалась на Старовижівщині, в Камінь-Каширському, Любешівському та Ківерцівському районах. Ще значна частина осушених земель потребувала покращення стану. Не набув розповсюдження в області бригадний метод по догляду за меліоративною системою. Не у всіх господарствах був налагоджений первинний облік витрат і виходу продукції з осушених земель [15].

Складовою частиною комплексної програми подальшого розвитку сільського господарства, накресленого партією, була охорона землі, підвищення її родючості. Сільському господарству багато збитків приносить водна і вітрова ерозія ґрунтів. У березні 1967 р. ЦК КПРС і Рада міністрів СРСР прийняли постанову «Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від вітрової та водної ерозії», в якій розглядали боротьбу з ерозією «як одне з найважливіших державних завдань у системі заходів, яких вживають партія і уряд для дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва у країні» [19, с. 123–125]. Волинська обласна станція захисту рослин утворена згідно з постановою Центрального комітету Компартії України і Ради міністрів УРСР від 28 лютого 1961 р. контролювала порядок проведення боротьби із шкідниками науково обґрунтованими методами в колгоспах і радгоспах області [18, с. 399].

Штат станції складався із чотирьох спеціалістів, старшого бухгалтера і шофера. Всі агрономи мали вищу освіту та стаж роботи 15–16 років. При районних виробничих управліннях сільського господарства були введені штатні одиниці агрономів по захисту рослин, із 12 спеціалістів із захисту рослин при виробничих управліннях вищу освіту мали 8 осіб, з них по захисту рослин – 4 особи.

Крім агрономів по захисту рослин при районних виробничих управліннях були спеціалісти при об'єднаннях «Сільгосптехніка», які займались добривами та отрутохімікатами. Агрономів при «Сільгосптехніка» зазвичай цікавив лише план, а не якість робіт. Перехід спеціалістів по захисту рослин із підпорядкування станції захисту рослин у виробничі управління негативно відбився на роботі. Погіршилась трудова дисципліна, зменшилась відповідальність і зацікавленість у роботі із захисту рослин. Часто агрономи були завантажені роботою, не пов'язаною з безпосередніми обов'язками, штат у складі трьох спеціалістів був не в змозі забезпечити ефективну роботу [7].

Із наявних 20 об'єднань і відділень «Сільгосптехніка» загони по боротьбі зі шкідниками були організовані у 19-ти. Головним видом обприскувальної апаратури були трактори. Всього станом на 1966 р. їх нараховувалось 314 штук [8].

Основним шкідником на території області був колорадський жук, вперше виявлений 1954 р. у Шацькому районі. В 1966 р. вагомим недоліком у боротьбі з колорадським жуком було те, що недостатньо здійснювалися заходи з боротьби з цим шкідником на присадибних ділянках колгоспників, робітників радгоспів та колективних городах службовців. У цілому ряді господарств на період хімічної боротьби не створювались бригади чи ланки для своєчасної обробки отрутохімікатами всіх заражених шкідниками посівів картоплі на присадибних ділянках і колективних городах населення. Використовувалися не всі наявні в колгоспах і радгоспах обприскувачі й інші машини для боротьби з колорадським жуком [9].

Для населення, що мало власну обприскувальну апаратуру в містах Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, був організований продаж розфасованих отрутохімікатів через облторг, а в сільській місцевості – через облспоживспілку. Слід зазначити, що отрутохімікати облторг завозив не в достатній кількості [10].

В області популяризували знання серед населення щодо боротьби зі шкідниками в умовах суцільного зараження посівів колорадським жуком та чималою кількістю шкідників і хвороб цукрових буряків, льону, овочевих та інших культур, для боротьби з якими щорічно витрачалось близько 3 т отрутохімікатів. На лекціях, бесідах, по радіомовленню, на плакатах, листівках, в газетах та на семінарах роз'яснювали властивості отрутохімікатів та засобів захисту при роботі з ними. У 1970 р. прочитано лекцій і проведено бесід 295, в газеті надруковано 79 статей, крім того, в обласній газеті – 7 статей, включено 49 радіомовлень [11].

У зимово-весняний період в області проходила курсова підготовка як колгоспних спеціалістів по захисту рослин, так і спеціалістів станції захисту рослин. Так, 1970 р. шестеро станції захисту рослин пройшли підвищення кваліфікації при Київській сільськогосподарській академії, п'ятеро осіб при Вознесенському сільськогосподарському технікумі. У зимовий період при колгоспному будинку

відпочинку «Лісова пісня» було проведено двотижневі курси по підготовці агрономів по захисту рослин, на яких підготовлено 192 особи [12].

Для зберігання отрутохімікатів створювалися спеціальні склади, яких у 1970 р. нараховувалось 383, з них спеціалізованих – 78 та пристосованих – 305 шт. Із загальної кількості отрутохвищ непридатними для зберігання хімікатів були 56. Із ростом асортименту отрутохімікатів актуальним було питання будівництва сховищ, однак, незважаючи на суворі вимоги санепідемстанцій, служби захисту рослин, будівництво складів велось вкрай незадовільно. Це пояснювалося насамперед недостатнім забезпеченням будівельним матеріалом. 19 березня 1970 р. на виконавчому комітеті обласної Ради депутатів трудящих було заслухано Ковельський район «Про грубе порушення техніки безпеки і санітарних правил по зберіганню, транспортуванню та застосуванню отрутохімікатів» [13].

У 1980 р. відповідно до постанови Ради міністрів УРСР від 25 жовтня 1978 р. № 514 «Про затвердження переліку заходів по запобіганню загибелі і пошкодженню сільськогосподарських культур, тварин, будівель та іншого майна, які можуть фінансуватися за рахунок коштів, що відраховуються від страхових платежів та порядку витрачання вказаних коштів» передбачено преміювання ветеринарних працівників, тваринників сільськогосподарських підприємств, працівників міліції, а також працівників державних установ по захисту рослин, колгоспників, робітників радгоспів та інших громадян, якщо вони проявили самовідданість у боротьбі з шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур [14].

1983 р. було проведено роботи із захисту рослин на площі 730,8 тис га. Значно збільшилося використання гербіцидів у боротьбі з бур'янами сільськогосподарських культур, якщо в 1973 р. було оброблено 181,2 тис. га, в 1975 р. – 207,6 тис. га, в 1980 р. – 305,1 тис. га, то в 1983 р. – 326,9 тис. га. Згідно зі штатним розписом у 1983 р. в обласній станції рослин нараховувалось 13 спеціалістів. Дещо покращився якісний склад агрономів по захисту рослин в колгоспах і радгоспах [16].

Слід зазначити, що спецапаратура відповідно до виділених фондів надходила щорічно незадовільно, так, в 1983 р. було замовлено 238 шт. тракторних обприскувачів ОВТ-І «В», а виділено по фондах лише 35, що становить 14 % забезпеченості заявки. Протягом чотирьох років не отримували жодного обприскувача для обробки хмелю, хоча заявки подавалися на них щорічно [17]. Аналогічною була ситуація і з постачанням спецодягу.

Не менш важливою складовою частиною сфери виробничого обслуговування була ветеринарія. У 1960 р. на Волині діяло 19 райветлікарень, 57 ветдільниць, 7 – міжрайонних лабораторій, облветполіклініка та 16 м'ясоконтрольних станцій. На всіх ділянках ветеринарної роботи працювало 169 ветеринарних лікарів, 419 фельдшерів. При виконанні соціалістичних зобов'язань увага приділялась проведенню ветеринарно-профілактичних заходів, створенню здорових і високопродуктивних стад худоби на колгоспних і радгоспних фермах. Вже у 1985 р. збереження поголів'я ВРХ становить 98,7 %, свиней – 97,0 %, овець – 96,4 %, на 100 корів було одержано 94 телят.

У 1959 р. для покращення лікувальної роботи, а також впровадження у ветеринарну практику досягнень науки і передового досвіду в області була створена Волинська обласна ветеринарна поліклініка, де розроблялися профілактичні й лікувальні заходи боротьби з хворобами тварин на основі досягнень науки і практики, виходячи з місцевих умов.

У 1970–1980 рр. значного поширення набув туберкульоз ВРХ. Назріла потреба створити структуру, яка б координувала оздоровлення господарств від цього захворювання. Тому в обласній станції по боротьбі з хворобами тварин був створений протитуберкульозний загін [1, с. 32–33].

Невід'ємною ланкою ветеринарної служби була лабораторна діагностика. Із кожним роком збільшувалися обсяги досліджень, організовувалися нові відділи і 1963 р. було збудовано новий лабораторний корпус. У 1966 р. облветлабораторії присвоюється статус «Обласна науково-виробнича ветеринарна лабораторія», де виготовляли мінерально-вітамінні добавки, лікувальні суміші, стерильні розчини. Всього штат лабораторії нараховував 44 працівники, серед них ветеринарних лікарів – 13, лаборантів – 10, в адміністрації – 4, водіїв – 4, технічних працівників – 3 [1, с. 67–70]. Виїзди проводились на автомобілях ДУК «Ветеринарна амбулаторія», «Швидка ветеринарна допомога» та кіньми.

9 вересня 1974 р. відповідно до наказу обласного управління сільського господарства розпочинає роботу Луцька районна ветеринарна лабораторія, яка існувала до 2 серпня 1988 р. [1, с. 153–154].

Завданням ветеринарії було постачання та реалізація лікувальних препаратів. Працювали спеціалізовані аптеки, де можна було придбати лікувальні препарати. 9 січня 1968 р. «Зооветпостач» перейшов на 5-тиденний робочий тиждень, де працювало всього 81 чол. Веттовари розвозив автотранс-

порт «Зооветпостачу», також залучались автомобілі ветвідділу. Наприклад, у Ковельську ветаптеку препарати завозили залізничним транспортом.

У 1970–1980-х рр. у зв'язку з економним веденням господарської діяльності щорічно заощаджувалися значні кошти, що дало можливість отримувати позапланові прибутки, 30 % із яких, а також дотації, які надавало Республіканське об'єднання «Укрзооветпромстач», були направлені на покращення матеріально-технічної бази підприємства, ветаптек області, будівництво квартир [22, с. 17–19].

Увага приділялась підготовці спеціалістів у галузі ветеринарії. Проводили спеціальні семінари, основними темами були максимальне збереження новонародженого молодняка, боротьба з неплідністю маток, заходи профілактики громадського тваринництва від занесення інфекційних захворювань, різке поліпшення якості тваринницької продукції, організація, проведення ветеринарно-освітньої роботи і пропаганда ветеринарних знань серед тваринників. Семінари відбувались на базі районних станцій по боротьбі з хворобами тварин та в окремих колгоспах області [21, с. 55].

Для збільшення випуску кормів тваринного виробництва на багатьох м'ясокомбінатах були реконструйовані та переобладнанні до 1980 р. усі робочі цехи. Збільшувалася кількість ветеринарно-санітарних заводів із виробництва м'ясо-кісткового борошна, яке забезпечувало швидкий ріст молодняка та впливало на збільшення продуктивності тварин. У Ковелі було збудовано подібний ветсанзагод. Усі господарства, птахофабрики, м'ясокомбінації та інші підприємства направляли на підприємство для переробки санітарний брак та інші відходи виробництва [20, с. 18].

Висновки. Отже, саме з прийняттям у 1965 р. економічної реформи розпочинається новий етап розвитку сільського господарства. Пріоритетними завданнями стають збільшення потужностей, механізація ручних процесів, удосконалення таких складових частин сфери виробничого обслуговування сільського господарства, як система заготівлі продукції, іригаційна система, ветеринарія та захист рослин. На той час поліпшувалися технологічні процеси, проводилася робота з підготовки кваліфікованих кадрів, будувалися нові сільськогосподарські об'єкти. Поряд з рішучими діями влади щодо розвитку галузі було багато невирішених питань, які стали непосильним тягарем для економічного розвитку та призвели до кризових явищ галузі.

Вибір цієї теми дослідження перспективний, оскільки можливе вивчення інших складових частин сфери виробничого обслуговування сільського господарства, а саме: зв'язок, транспорт та матеріально-технічне забезпечення.

Джерела та література

1. Бойко П. Літопис ветеринарної медицини Волині / П. Бойко, Б. Максимюк. – Луцьк : [б. в.], 2006.
2. В комплексі вести сільськогосподарські роботи // Радянська Волинь. – 1979. – 8 серп. – № 153.
3. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 3170, оп. 1, спр. 2, арк. 7.
4. Держархів Волинської обл., ф. 3170, оп. 1, спр. 107, арк. 47.
5. Держархів Волинської обл., ф. 3170, оп. 1, спр. 265, арк. 150.
6. Держархів Волинської обл., ф. 3170, оп. 1, спр. 265, арк. 147.
7. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 64, арк. 11.
8. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 64, арк. 13.
9. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 57, арк. 9.
10. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 117, арк. 19.
11. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 117, арк. 26.
12. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 117, арк. 30.
13. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 117, арк. 32–33.
14. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 355, арк. 7.
15. Держархів Волинської обл., ф. 1914, оп. 1, спр. 653, арк. 98–99.
16. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 450, арк. 3–5.
17. Держархів Волинської обл., ф. 2404, оп. 1, спр. 450, арк. 36.
18. Державний архів Волинської області : путівник. – Луцьк : [б. в.], 2011.
19. За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979. – К. : [б. в.], 1979.
20. Зенкевич В. А. Ветсанзагод: роль и задачи / В. А. Зенкевич // Ветеринария. – 1982. – № 10.
21. Максимюк Б. Вчаться ветеринарні спеціалісти господарств / Б. Максимюк // Тваринництво України. – 1976. – № 10.
22. Максимюк Б. В. Зооветеринарне постачання на Волині / Б. В. Максимюк. – Луцьк : [б. в.], 2003.
23. Мольчак Я. О. Розвиток меліорації на Волині / Я. О. Мольчак, В. П. Розлог // Минуле і сучасне Волині : тези доп. та повідомл. Волин. регіон. іст.-краєзн. конф., 26–28 верес. 1985 р. – Луцьк : [б. в.], 1985.